

TÜRK HALK EDEBİYATI TARİHE TANIKLIK EDEN HATIRA DEFTERLERİ: ŞAİRNÂMELER

Reyyan ÖZKILIÇ*

Özet: Âşıklar tarafından yazılan şairnâmeler, hem yazıldıkları dönemde yaşayan hem de önceki dönemlerde yaşamış âşıklar ile ilgili bilgi veren şiirlerdir. Şairnâmelerde yer alan dörtlüklerde bazen yalnızca şairin ismine yer verilirken bazen de doğum veya ölüm tarihleri, nereli oldukları, nerede yaşadıkları ve şairlik vasıfları gibi konularda bilgi verilir. Türk halk edebiyatına ait bir tür olan şairnâmeler bu yönüyle tarihe tanıklık eder. Diğer bir ifade ile âşıklar tarafından yazılan bu dörtlükler hem âşıkların hayatlarına dair hem de dönemin sosyal şartlarına dair bilgiler içerir.

Çalışma kapsamında Doğan Kaya tarafından hazırlanan Şairnâmeler isimli kitaptan âşıkların biyografik bilgilerini içeren şiirler seçilmiştir. Seçilen şiirler âşıkların hayatlarına, şairlik vasıflarına, diğer şairlerle olan dostluklarına, şiirde kullanılan halk hikâyesi kahramanlarına ve yazar konumunda olan âşığın kişisel görüşlerine göre sınıflandırılmıştır. Yapılan inceleme sonucunda âşıkların hayatlarına dair bilgilerin çoğu zaman bir ya da birkaç dizeyi geçmediği tespit edilmiştir. Bu bilgiler ışığında sınırlı şekilde olsa da şairnâmelerin halk edebiyatı tarihine kaynaklık ettiği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Halk Şiiri, Halk Edebiyatı, Şairnâme, Biyografi.

Scrapbooks That Have Witnessed History: Poetnames

Abstract: Poetnames written by poets are poems that give information about poets who lived both in the period they were written and poets who lived in previous periods. In the quatrains in poetnames, sometimes only the name of the poet is included, and sometimes information is given on subjects such as birth or death dates, where they are from, where they live and their poetic qualities. Poetnames, a genre of Turkish folk literature, bear witness to history in this respect. In other words, these quatrains written by minstrels contain information about both the lives of minstrels and the social conditions of the period.

Within the context of the study, poems containing biographical information of minstrels were selected from the book titled Şairnâmeler prepared by Doğan Kaya. The selected poems were categorized according to the lives of the minstrels, their poetic qualities, their friendships with other poets, the folk story heroes used in the poem and the personal views of the minstrel who is the author. As a result of the analysis, it was determined that the information about the lives of the minstrels often does not exceed one or a few lines. In the light of this information, it has been concluded that poetnames are a source for the history of folk literature, albeit in a limited way.

Keywords: Folk Poetry, Folk Literature, Poetname, Biography.

Giriş

“Türk halk edebiyatında âşıkların kendilerinden önce ya da kendi dönemlerinde yaşayan meslektaşlarını yalnızca ismen andıkları veya doğum ve ölüm tarihleri, şiir sanatındaki maharetleri, meslekleri, mahlasları, yetenekleri, zevkleri, mensup oldukları tarikat ve zümreler vb. konularda bilgiler verdikleri eserlere şairnâme adı verilmiştir.” (Akdağ, 2024: 33). Bunların dışında şairnâmelerde yazar konumunda olan âşığın bireysel zevk ve görüşleri de karşımıza çıkar.

Âşıklar birden çok sebeple şairnâme türünde şiir söyleyebilir. Bir şâirin ileride bunun bir kaynak olabileceğini düşünmesi; üzüntülü bir anında, kendisi gibi dertli olan şairleri zikrederek derdinin hafifleyeceğini umması; bir âşığın, şairlerin başından geçen hadiseleri şiir diliyle kendisinden sonrakilere yansıtmak fikri; yahut birisinin arzusunu yerine getirmek için kaleme almış olması bu sebepler arasında gösterilebilir (Kaya, 1990:10).

Saim Sakaoğlu’nun şairnâmelerle ilgili görüşleri şu şekildedir:

1. Bazı şairnâmelerde şairlerin adları haneler halinde istiflenmiş ve haklarında hemen hemen hiçbir değerlendirmeye gidilmemiştir. Bu tür şairnâmelerin faydası bize adları vermesidir.
2. Şairler hakkında bazı bilgiler veren şairnâmelerde dikkati çeken husus işlerine, şairler arasındaki yerine, saz çalmadaki ustalıklarına, ölümüne vs. yer verilmesidir.

* Araştırma Görevlisi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.e-posta: reyyanozkilic2015@gmail.com

3. Bir âşık koluna (Ruhsatî Kolu), bir inanış sistemine (Bektaşilik), bölge âşıklarına (Doğu Anadolu, Sivas, Darende) bağlı olan şairnâmelerin sayısı oldukça fazladır. Burada verilen bilgilerin daha doğru olmasının yanında daha fazla olması da dikkatlerden kaçmamaktadır.

4. Bazı şairnâmelerde görülen bir şekil özelliği de alfabetik olmalarıdır. Eski alfabemize göre olanların yanında yeni alfabemize göre olanlar da vardır (Sakaoğlu, 1989:4-7).

İçerik açısından değerlendirildiğinde şairnâmelerin klasik Türk edebiyatındaki tezkire türüyle benzerlik gösterdiği söylenebilir. Tezkireler divan şairlerinin “doğum yeri, adı, lakabı, öğrenim durumu, meslek veya makamı, başlıca hocaları, hayatlarındaki önemli değişiklikler, ölümü, varsa ölüm tarihi, mezarının yeri, bazen şairle ilgili bir ya da birkaç anekdot, edebî durumuyla ilgili değerlendirmeler, eserleri ve eserlerinden örnekler” (İsen vd., 2002: 12) içeren eserlerdir.

Şükrü Elçin’e (1975: 65) göre şairnâmeler umumiyetle halk şairlerinin biyografilerine ışık tutacak bilgileri içine alan manzumelerdir. Hece vezni ile söylenip yazılan, söyleyen veya yazan şairlerin çağdaşları ile kendilerinden önce yaşamış sanatkarların adlarına, sanatlarına, devirlerine, memleketlerine, bağlı bulundukları tarikat, zümre, sınıflara dair bilgilerle süslenmiş eserlerdir. Âşık tarzı şiir geleneği içerisinde oluşan şairnâmeler ile klasik edebiyatın biyografik kaynaklarından olan tezkireler içerik bakımından sınırlı bir çerçevede benzerlik gösterebilir.

Şairnâmelerin ve tezkirelerin benzerliği temelde şairler hakkında verilen bilgilere dayanmaktadır. Daha önce adı bilinmeyen ya da yazılı kaynaklarda kayıt altına alınmayan bir şaire rastlanabilme ihtimali her iki eseri de edebiyat tarihi açısından kıymetli hâle getirir. “Bunun sebebi şairnâmelerde zikredilen gelenek temsilcilerinin isim/mahlas ve özellikleri dışında, onlara dair doğrudan veya dolaylı bilgilerin de yer alabileceği ihtimalidir.” (Özarslan, 2017: 140). Başka bir ifade ile “Âşıklar destanı, ozanlar şiiri, tekerleme, âşıklar serencamı, şairnâme, âşıknâme gibi adlarla anılan ya da belli bir bölgenin şairlerini konu edinen şiirler, divan şairlerinden bahseden Şuarâ tezkireleri kadar olmasa da şairlerimizin vasıflarının ve birtakım özelliklerinin bilinmesinde önemli rol oynar” (Kaya 1990: 7). Bu durum göz önüne alındığında şairnâmelerde bulunan bilgilerin edebiyat tarihine katkı sağlaması söz konusu olabilir.

Metin Özarslan’a göre (2017: 141) şairnâmeler, küçük ve manzum biyografi eserleridir. Şuarâ tezkireleri, belli bir plan, kronoloji ve alfabe tertibine göre mensur olarak yazılırken şairnâmeler, manzum olarak söylenmektedir. Birbirinden bağımsız olarak meydana getirilen bu eserler arasında edebiyat ve kültür tarihi araştırmacıları arasında zaman içinde fark edilen kimi benzerlikler söz konusudur. Mesela hece ölçüsünün on birli, nadiren de sekizli ölçüsüyle yazılan şairnâmeler bilinen ve yaşadığı çağın tanınmış isimleri arasında yer alan şairlere dair bilgiler veren eser olmaları yanında, konu ettikleri şairlerin bazı özelliklerine yer vermeleri itibarıyla tezkireler ile aralarında benzerlik taşırlar.

“Şuarâ tezkirelerinin ibdası didaktik ve ilmî kaygılar taşırken, şairnâmeler ilmî bir kaygıdan ziyade söz sanatlarında maharet kesp etmek gayesiyle yazılmışlardır” (Özarslan, 2017: 142). Dolayısıyla şairnâmelerde yer alan bilgiler yazarın kişisel görüşlerini içerebilir. Bu sebeple yazıldığı dönemle ilgili malzemeleri içermesi bakımından şairnâmeler önemli olsa da verilen biyografik bilgilere karşı dikkatli olunması gerektiği söylenebilir. Çünkü “Şuarâ tezkireleri yazarlarının kendi çağlarının titizlik ve hoşgörü sınırları içinde ürettikleri bilgilerdeki biyografik niteliği, şairnâmede aramak, sözlü şiiri anlamamak olur. Şairnâmelerin şairleri, halkın sözlü belleğine bağlıdır ve tarihsel olmaktan çok anlatisaldır. Bu nedenle şairnâmelerdeki isimlerden yola çıkılarak biyografi kurgulanamaz. Bu bilgiler ancak diğer biyografi kaynaklarıyla doğrulanırsa bir anlam taşıyabilir” (Oğuz 2011: 523).

Türk edebiyatında ilk örneği Âşık Ömer tarafından yazılan şairnâmeler “Âşıklar Destanı, Ozanlar Şiiri, Tekerleme, Âşıklar Serencâmı, Şairnâme, Âşıkname” gibi çeşitli adlarla anılır. Şairnâmelerde on birli ya da sekizli hece ile yazılan şiirler bulunur, bilinen ve yaşadığı çağda iz bırakan şairlerin isimlerine yer verilir. Ayrıca bir şairin kendisinden sonra gelen hangi şairler tarafından örnek alındığı, hangi olay ile birlikte şöhreti bulduğu, hangi sıfatlara sahip olduğu konusunda izler bu eserlerde görülür. Tüm bu konulardaki şiirleri içeren şairnâmeler divan şairlerinden bahseden Şuarâ Tezkireleri’nde olduğu gibi şairlerin birtakım özelliklerinin bilinmesinde önemli rol oynar. Diğer bir ifade ile şairnâmeler, şairler hakkında yapılacak araştırmalarda bir kaynak niteliği taşır. Ancak bir şair hakkında verilen bilgide şairnâme sahibinin kişisel görüşü bulunacağından bilgiye dikkatli yaklaşmak gerektiği unutulmamalıdır (Kaya, 1990:7).

1. Şairnâmelerde Yer Alan Bilgilerin İncelenmesi

Âşık tarzı şiir geleneği içinde dörtlüklerle meydana getirilen şairnâmeler ile ilgili çeşitli araştırmalar yapılmıştır. Bu araştırmalardan bazıları şairnâmelerin konuları ile ilgilidir. Şairnâmeleri konuları bakımından sınıflandıran Doğan Kaya, şiirleri 9 başlık altında inceler:

1. Arap Alfabesindeki Harf Sırasına Göre Şairnâmeler,
2. Akrostiş Şairnâmeler,
3. Kâinâtın Yaratılması ve Dinî Bilgilerden Sonra Şairlerden ve Onların Vasıflarından Söz Edilen Şairnâmeler,
4. Bektaşî İtikadı ile Yazılmış Şairnâmeler,
5. Etkisi Altında Kalınan Şairlerden Bahseden Şairnâmeler,
6. Bölge Âşıklarını Konu Alan Şairnâmeler,
7. Bir Âşık Kolunu Konu Alan Şairnâmeler,
8. 20. Yüzyıl Âşıklarını Konu Alan Şairnâmeler,
9. Olaya Bağlı Şairnâmeler (Kaya, 1990: 7-9).

Yapılan bu tasniften hareketle şairnâmelerin pek çok konuda yazıldığını söylemek mümkündür. Bu açıdan bakıldığında bu eserler yazıldıkları dönemin belirli noktalarına ışık tutacak niteliğe sahiptir. Çalışma kapsamında şairnâmelerde yer alan şiirler konuları bakımından aşağıdaki şekilde incelenmiştir.

1.1. Âşıkların Kişisel Görüşleri

Şairnâmelerin temel konularının başında eseri yazan âşığın kişisel görüşleri yer alır. Bunun sebebi halk şiirinde âşığın diğer şairlerden bahsetmesi ile açıklanabilir. Diğer bir ifade ile âşık, şiirin konusu ne olursa olsun kendinden önce gelen şairlerden bazılarını onların şiirlerini söyleyerek anmış olur. Bir şairi anmanın diğer bir yolu ise onunla ilgili görüşleri şiire yansıtmaktadır. Bu açıdan bakıldığında şairnâmelerde eseri yazan âşığın diğer şairlerle ilgili kişisel görüşlerinin bulunması kaçınılmazdır.

Bosnavi’nin Âşıklar Destanı’ndan alınan örneğe bakılırsa şair doğrudan “beğendim” diyerek görüşünü dile getirir.

Türabî’nin kelâmını beğendim

Tamamî demiştir aşktan usandım

Taibî’nin sözlerinden ben yandım

Tebri’de imân ikrar demişler (Kaya, 1990:19)

Talip Kılıç’ın şiirlerinde kendi edebî zevkine dair izler de bulunur:

Zamanî sözlerini severim

Ruhsat’la Hak’tan affım dilerim

Zihnî’yle güzel şiir söylerim

Seyranî ile rahat kalmadım (Kaya, 1990:22)

Âşık Ömer’e ait bir dörtlük:

Zâtî'nin kormuyam san'atın meğer
Beyânî'nin fazlı cihânı değer
Koca Necâtî'yi sorarsen eğer
Oldur şuarânın pîr-i irfânı (Kaya, 1990:27)

Âşık Ömer bu dörtlükte şairlerle ilgili kişisel yorumunu yapar. Zâtî, Beyânî ve Necâtî'nin diğer şairler arasında daha ünlü olduklarını ifade ederek Necâtî'yi bütün şairlerin en bilgisi olarak tanıtır. Bu durum şairnâmelerde yer alan bilgilerin şairin estetik zevkine göre değişebileceğine örnektir.

Ârifler Hayâtî nazmın beğendi
Sultan Selim Han'a kılup pesendi
Semend-i tab'ile Yahyâ Efendi
Niçe dem cüstücü kıldı meydanı (Kaya, 1990:27)

Osmanlı padişahları ve sarayda bulunanlar sanata önem verdiklerinden dönemin şairlerini de gözetmişlerdir. Şairler de yazdıkları şiirleri sultanlara sunmuş bu şekilde sarayın imkânlarından faydalanmıştır. Âşık Ömer bu durumu şiirinde işleyerek Yahya Efendi'nin sanatıyla dönemin önde gelen isimlerinden olduğunu ifade eder. Aynı şekilde “Tıflî Çelebi”dir Sultan Murad'ın yâr-ı vefâdârı” (Kaya, 1990:28) diyerek padişah ve şairler arasındaki muhabbeti gözler önüne serer. Yine aynı şekilde “İşaretle geçürdi vaktini Bâkî / Sultan Süleyman'ın devr-i zamânı” (Kaya,1990:27) diyerek 17. Yüzyılda Baki'nin Kanuni Sultan Süleyman zamanında yaşadığını ifade eder.

Yine aynı şehirden bir örnek vererek “Bursalı Halil'de sadedir lisân / Güzel methetmeden yok ana akran” (Kaya,1990:29) dizeleriyle Bursalı Halil ile övgü dolu şiir söylemede kimsenin yarışamayacağını söyler. Övgü dolu şiirlerde Bursalı Halil'i diğer şairlerden üstün tutması Ömer'in kendi ifadesidir. Bu açıdan bakıldığında şairnâmelerde objektif olmayan yorumların bulunduğu söylenebilir.

“Köroğlu âşıklık sedâsın etti
Nice bezirgânlar aldı da sattı
Hızır Sersem ile dağlarda yattı
Harâmi kesici belde bir zaman” (Kaya,1990:42)

Öksüz Âşık deyişleri aseldir
Karac'oğlan ise eski meseldir
Ezgisi çığırılır keyfe keseldir
Biz şair saymayız öyle ozanı (Kaya,1990:30)

Meşhur şairnâmede Köroğlu, Karacaoğlan ve Öksüz Âşık ile ilgili bilgilerin de yer alması araştırmalar açısından önemlidir. “Köroğlu çalardı perdesizce saz” (Kaya,1990:29) ifadesindeki Köroğlu, sazıyla birlikte anılmıştır. “Bir ordu şairi olan ve Özdemiroğlu Osman Paşa'nın İran üzerine yaptığı savaşla ilgili iki şiiri bulunan Köroğlu'nun 1585 yılında hayatta olduğu söylenebilir” (Sakaoğlu, 1989:127) Bu bilgilerden hareketle ordu şairi ve destan kahramanı olan Köroğlu arasındaki benzerliğin aynı kişiler olmadığı, aralarında yalnızca isim benzerliği bulunduğu söylenebilir (Alptekin, 2020:228). 19. Yüzyılın sonu ve 20. Yüzyılın başlarında yaşadığı bilinen Pir Yakup'tan alınan aşağıdaki dörtlük, Köroğlu'nun bir âşık/ozan olduğu ancak meskeninin dağlar olduğu söylenir.

Kul Gazi, kendisi gibi Şarkışla'lı olan Serdârî'yi çok beğendiğini “Serdârî babayı tutarım başta” (Kaya, 1990:53) sözleriyle dile getirir. Başka bir dörtlükte “Feryadî üstadı etsem hizmeti / Canım gibi sevdim Âşık İsmet'i / Fakirin haliyle hallandı gitti” (Kaya, 1990:54) diyerek sevgisini ifade eder. Şairnâmelerde âşıkların çok beğendiği ya da kendisine usta olarak seçtiği diğer âşıklar hakkında bulunabilen bilgiler bu kadardır.

Yusuf Polatoğlu “Seyranî'de gör sözlerin hasını / Konuşunca ehl-i dilden ses gelir” (Kaya, 1990:56) ifadeleri Seyranî'nin sözlerinin kendisi üzerindeki etkisini gösterir.

Polatoğlu umudunu kesmedi
 Reyhanî'ler daha sazı asmadı
 Bu ses eksilmedi sazlar susmadı
 Her köyden ilçeden ilden ses gelir (Kaya, 1990:55)

Saz Sesi adını verdiği şiirinin son dördlüğü Yusuf Polatoğlu, geleneğin bittiğine dair yapılan yorumlara cevap verir niteliktedir. Reyhanî özelinde henüz âşıkların sazını asmadıkları diğer bir ifade ile sanatlarını icra etmeyi bırakmadıklarını savunur. Günümüzde sözlü geleneğin tükendiği ve yeni âşıkların yetişmediği araştırmacılar arasında konuşulsa da Polatoğlu bu görüşün karşısında yer alır. Aksine âşıklık geleneğinin yaşamaya devam ettiğini, çeşitli bölgelerden sazın ve sözün sesinin işitildiğini söyler.

Doğan Kaya tarafında 1989 yılında Sivas'ta derlenen Âşıklara Methiye şiirini Püryanî irticalen söylemiştir. Püryanî âşıkların pek çok özelliğini şiirinde dile getirmiştir.

“Reyhanî meydana çıkar bilirim / Yanında beraber Nuri Çırağı” (Kaya, 1990:50) dizeleri söz konusu âşıkların birlikte sahneye çıktıklarını ifade eder.

Kars ilinden bahsederken Püryanî, yörenin kıymetli âşıkları Murat Çobanoğlu ve Şeref Taşlıova'yı anmayı ihmal etmez. Âşık Ruhsat'nin Deliktaş köyünde yaşadığı, Posof'ta ve Çıldır'da Zülalî ve Şenlik'in yaşadığı söylenir. “O candan sevdiğim Sivaslı İsmet / Eseri meydana çıkar bilirim” Kaya, 1990:50) ifadeleri âşığın çok beğendiği bir başka şairinin eserini duyar duymaz tanıdığını gösterir. Püryanî aynı zamanda “İsimler belirsiz çok er bilirim” (Kaya, 1990:50) diyerek şiirine dahil etmediği pek çok şairin bulunduğunu ifade eder. Bir şairnâmede âşığın bildiği bütün şairlere yer vermesi pek mümkün değildir. Bu nedenle âşıklar destanı söylenirken kimin şiire dahil edileceği büyük ölçüde şairin kendi edebi zevki doğrultusunda belirlenir.

1.2.) Halk Hikâyeleri Kahramanlarına Yer Veren Şiirler

“Âşık tarzı şiirde âşıklar, mısralarında birden fazla hikâyenin kadın ve erkek kahramanlarını bir arada anarak kendi aşklarının büyüklüğünü ve âşıklığını anlatır. Bu genellikle şiirlerde âşığın kendisini ünlü aşk hikâyelerinin erkek kahramanları, sevgilisini de kadın kahramanları ile bir arada vererek ve hikâyelerin dikkat çeken motiflerine telmih yaparak yarattığı bir durumdur.” (Türkan, 2018: 207). Şairnâmeler incelendiğinde âşıkların çoğu zaman hikâye kahramanları ile kendileri arasında yakın bir ilişki kurdukları ve bu kahramanları kültürel bir unsur olarak şiirlerinde kullandıkları görülür.

Feryâdî'nin Âşıklar Destanı'nda halk hikâyesi kahramanları yer alır. Feryâdî şiirinde Arzu ile Kamber'in mezarlarından çıkan gülleri, Kerem'in Aslı için deldiği dağları ve Mecnun'un Leyla için aştığı çölleri anarak halk hikâyelerine gönderme yapar.

Kamber'le Arzu birlik gül oldu
 Kerem'le nice dağlar yol oldu
 Leylâ'nın için Mecnûn del'oldu
 Minhâcî bağlı durdu kınaman (Kaya, 1990:21)

Aynı kahramanlar Talip Kılıç'ın şiirinde de bulunur. Şair bu dördlükte kendi yaşam yolculuğu ile Kerem ve Mecnun arasında bir benzerlik kurar. Hayatı boyunca bu kahramanlardan ders aldığı ve hikâyelerinden etkilendiğini ifade eder.

Kuddûsî ile kuddusa erdim
 Kerem'le gezdim kendimi yordum
 Leylâ'yla Mecnûn yanına vardım
 Minhac'la çok ağladım gülmedim (Kaya, 1990:22)

İsmetî'ye ait olan dörtlükte hikâye kahramanlarının aşklarından bahsedilir. Diğer taraftan kahramanların hikâye içinde yaşadıkları olaylardan bahsedilerek aşk için yapılan fedakârlıklar dile getirilir.

Emrah Selvi için sevdaya düştü
Ferhat Şirin diye dağları eşti
Garip Şahsenem'e badeler içti
Hayalî zehri yuttu ne yazık (Kaya, 1990:23)

Halk şiirinde halk hikâyelerinin konusundan ve zengin motif yapısından bahsedilmesi bu hikâyelerin özellikle aşk konulu şiirler için son derece önemli kaynaklar olması ile ilişkilidir.

1.3.) Âşıkların Hayatlarına Dair Bilgiler İçeren Şiirler

Şükrü Elçin'e göre şairnâmeler, hece vezni ile söylenip yazılan, şairlerin çağdaşları ile kendilerinden önce yaşamış sanatkarların adlarına, sanatlarına, devirlerine, memleketlerine, bağlı bulundukları tarikat, zümre, sınıflara dair bilgilerle süslenmiş, genelde halk şairlerinin biyografilerine ışık tutacak bilgileri içeren manzumelerdir (Elçin, 1997: 84). Bu açıdan bakıldığında şiirlerde yer alan bilgilerin büyük bir kısmının biyografik içerikli olduğunu söylemek mümkündür.

Şairnâmeler incelendiğinde âşıkların hayatlarına dair bilgilerin şiirlerde yer aldığı açıkça görünür. Ancak bu bilgilerin şairlerin hayatları hakkında büyük ölçüde fikir sahibi olabileceğimiz cümlelerden daha çok birer ipucu niteliği taşır. İsmetî'nin şiirlerinde şairlerin hayatlarına dair biyografik bilgiler mevcuttur:

Âşık Ömer, "Bursa'da meşhurdur Derviş Uzleti" ve "Âhî ile Gedayî de bir zaman / Bursa'da sürdüler dem ü devrânı" (Kaya,1990:29) sözleriyle şairlerin yaşadığı şehirlere dair açıklama yapar. "Bahayî sürgüne gitti ne yazık" ve "Nesîmî sözünden suçlandı öldü" dizelerinde şairlerin yaşamış olduğu olayların izleri yer alır. Ayrıca İsmetî, şairlerin bulundukları şehirlere dair bilgiler verir. "Vahdetî Kırşehir ilinde durdu", "Bâkî saraylara gitti arada", "Cehrî kan ağlıyordu Konya ilinde", "Emrah Hakk'a vardı Niksar yolunda" ve "Ummânî Tortum'da ah çekti hergün" ifadeleri şairnâmelerde yer alan coğrafi mekânlara örnektir (Kaya, 1990:23-25)

Talip Kılıç âşıklar hakkında bildiklerini aktarırken bazı âşıkların hayatını bilmediğini de söyler:

Emrah ile başladım aşka
Beyböyrek ile kılıç çalmadım
Türâbî hayatın çok bilemem
Sümman ile ber-murâd olmadım (Kaya, 1990:22)

17. yüzyılda yaşamış Âşık Ömer, Şairnâme adlı eserinde şairlerin hayatlarına ve özelliklerine dair bilgiler verir. Ayrıca kendi zevk ve sanat anlayışı doğrultusunda şairler hakkında yorum yapar.

İlk olarak Nesîmî'nin hayatına dair söylediği dörtlük herkes tarafından bilinen bir durumu anlatır:

Sultan Nesîmî'dir cümleye serdar
Esrâr-ı aşkı ol eyledi izhâr
Derisin yüzdüler etmedi inkâr
Cânâna erince terk etti cânı (Kaya, 1990:26)

Derisi yüzülerek öldürülen Nesîmî'nin hayatına dair bu hikâye yazılı ve sözlü kaynaklarda oldukça sık işlenir. Bu nedenle Âşık Ömer'in bu durumu hangi bağlamdan öğrendiğinin tespit edilmesi mümkün görülmemektedir. Ancak şairlerin halk arasında anlatılan ve meşhur sayılabilecek olayları eserlerine konu ettiği göz önüne alınırsa Âşık

Ömer'in de Nesîmî'ye yer vermesi normal bir durumdur. Çünkü şairnâmelerin konuları dönemin sosyal ve siyasi durumundan beslense de gelenekte anlatılan olaylar da eserlere yansımaktadır. Aynı şekilde “Ahmed-i Küfri'nin kem nâmı kaldı / Küfür sözleriyle çok zarar buldu” (Kaya, 1990:26) dizeleri şairin sözlerinin hayatını etkilediğine dair bir işarettir.

Şairnâmelerde âşıkların hayatlarına dair yer alan bilgilerden bir diğeri onların ölüm tarihleri ile ilgilidir. Kul Gazi şiirinde âşıkların vefat etmeleri ile ilgili şu bilgileri verir:

Hıfzı şehit oldu çok genç yaşında
Şenlik esir düştü Rus savaşında
Karacaoğlan güzelliğin peşinde
Şan verdi cihana dillendi gitti (Kaya, 1990:53)

Feryâdî'nin şiirlerinde geçen “Sefil Âşık Şenlik zehiri içti”, “Karac'oğlan saramadı yârini”, “Yunus yoldan döndü buldu pîrini”, “Âşık Ömer Hakk'a verdi varını”, “Erbâb çalar ağlatırdı sazını”, “Cellatlar Emrah'ın boynunu vurdu”, “Dertli de derdine daim ağladı”, “Kusûrî'nin iki gözü çağladı”, “Nizamoğlu karaları bağladı”, “Esmânî dünyada çok çile çekti” (Kaya,1990:60-61) dizeleri de şairlerin ölümleriyle ilgili bilgiler verir. Aynı zamanda adı geçen şairlerin yaşadıkları zorlu olayların da şiire yansıdığı söylenebilir. Bu durum şairnâmelerin şairlerle ilgili yalnızca biyografik bilgileri değil aynı zamanda hayatları boyunca başlarına gelen olumsuz durumlar hakkında da bilgi içerdiğini gösterir.

İsmetî'ye ait Sivas'ta Âşıklar isimli şiir hem bölgenin âşıklarını konu edinmesi bakımından hem de yörede yaşanan mahallî olaylarla ilgili bilgi vermesi açısından önemlidir. Şiirin 1983 yılında yazıldığı bilinmektedir. İçinde geçen “Bu yıl Feryâdî'nin kapandı gözü” (Kaya,1990:65) ifadesi okuyucuya Feryâdî'nin aynı yılda vefat etmiş olabileceğine dair bilgi verir. Şairnâmelerde genellikle âşıkların doğum ve ölüm tarihleri belirsizdir ancak İsmetî'nin bu şiiri istisna sayılabilir.

“Bekir Kılıç köye muhtar mı olmuş” (Kaya,1990:65) dizesi âşığın yaşadığı bölgede yaşanan mahallî bir olayla ilgilidir. Bu durum şairnâmelere günlük yaşamdan da olayların yansiyabileceğine örnektir.

“Garip Ozan geldi bu sene gördüm
Ziya Başer dostu mektupla sordum
Ervahî hacıdır yanına vardım” (Kaya,1990:65)

Yukarıdaki dizeler şairin kişisel hayatına ait olaylarla ilgilidir. Bu durum yazılan şiirlerin âşıkların özel hayatından da izler taşıdığını doğrular nitelik taşımaktadır. Çünkü yazılı ya da sözlü olarak oluşturan metinler âşıkların hayatlarından bağımsız düşünülmemelidir. Başka bir ifade ile şairnâmeler âşıkların biyografilerinden de bilgilerin yer aldığı bir çeşit hatıra defteri olarak incelenebilir.

Abdülvahap Kocaman şiirinde, Konya'da düzenlenen Âşıklar Bayramı'na katılacak âşıkların isimlerini sıralar ve âşıkların hangi şehirden geldiklerini bildirir (Kaya,1990:78-79). Bu açıdan bakıldığında şairlerin memleketleri ile ilgili bilgi vermesi açısından Kocaman'ın yazmış olduğu şiirin önemli olduğu söylenebilir.

Kars	Çobanoğlu, Hamit, İlhamî, Şeref Taşlıova, Âşık Mihmânî, Rüstem Alyansoğlu,
Erzurum	Mevlüt İhsani, Yaşar Reyhân
Sivas	Hasan Yüzbaş'oglu, Veysel, Âşık Sadi, Cemal
Toros	Kul Mustafa
Adana/Kadirli	Feymân, Mahmut, Ferrâhî ve kızı
Maraş	Hüdâî
Van	Firgânî
Ankara	Gürbüz, Dursun Cevlânî

Şavşat	Âşık Müdâmî
Tokat	Hasan Selmân
Erzincan	Hüseyin Çırakman, Davut Sularî, Bahri Umman

1.4.) Âşıkların Şairlik Vasıflarına Dair Şiirler

Âşık Ömer, şiirlerinde âşıkların şairlik vasıflarını da oldukça yoğun bir şekilde işler.

“Okunur dillerde nazm-ı Kabûlî” (Kaya,1990:27)

“Nâmin ma’rifetle andırdı Fevrî” (Kaya,1990:27)

“Meşhûrî âlemdir hecv ile Cevrî / Yâveye üns olmuş anın lisanı” (Kaya,1990:27)

“Âbdî’nin tahmisi cümleye galib” (Kaya,1990:28)

“Rahm’nin sözleri hâle münâsib / Okunsa dinledir ehl-i irfânı” (Kaya,1990:28)

Yukarıdaki dizelerde âşıkların ön plana çıkan özellikleri ile toplum içinde ün kazandıklarından bahsedilir. Âşıkların sözleri birer atasözü gibi halkın dilinde dolaşarak kuşaklar arasında aktarılır. Dolayısıyla âşıkların şiir söylemek konusundaki hüneri herkes tarafından bilinir hâle gelir.

Niyâzî hakikat kılmada niyâz

Yunus her dem eder keşif ile râz

Yok Eşrefoğlu’nun sözünde güdâz

Nutkî irşâd eder işiden cânı (Kaya,1990:29)

Fehmî’den kılalım hatmin kelâmın

Halil de lezzetin aldı o câmın

Âli gazel ile meşhurdu nâmın

Tamâm eyleyelim bu dâsitânı (Kaya,1990:29)

Halk şairleri şiirlerinde dini ve tasavvufî bilgilere yer verir. Aşağıdaki şiirde Niyâzî, Yunus Emre, Eşrefoğlu Rumi ve Nutkî’nin şiirlerinde görülen tasavvufî etkiden bahsedildiğini söylemek mümkündür. Tasavvuf etkisiyle söylenen şiirlerde çoğu zaman gerçek bir perdenin arkasından dinleyiciye gösterilir. Bu nedenle mistik etkiyle şiir yazan şairler gerçeği göstermek konusunda marifetli, gizli bilgileri açığa çıkararak anlaşılmasını kolaylaştıran, sözleriyle dinleyenlerin kalplerine dokunan ve bildiklerini insanlara anlatarak doğru yolu gösteren kişilerdir.

Sazda ve sözde usta olan geleneğin temsilcileri şairnâmelerde mutlaka anılır. Aşağıdaki dörtlükte adı geçen şairlerin sesinin dağlar aşması ve uzaktan da olsa duyulması ile onların son derece güçlü birer âşık olduğu vurgulanmaktadır.

Ruhsatî söyleyip Dertli coşanda

Dadaloğlu Toroslar aşanda

Koç Köroğlu kırat ile koşanda

Gümbür gümbür Çamlıbel’den ses gelir (Kaya, 1990:56)

1.5.) Âşıklar Arasındaki Yakın Arkadaşlığa Değinen Şiirler

İrticalen şiir söyleme kuvvetine sahip bir âşık olan Selimî, Benim adlı şiirinde beğendiği âşıkların isimlerini sıralar ve bu şairlerle arasındaki kuvvetli bağı dile getirir:

Seyranî’nin damarıydım kanıydım

Ruhsatî’nin hecesiydim ünüydüm

Karac’oğlan Karakız’ın canıydım

Dadaloğlu adlı tendeki benim (Kaya,1990:64).

Âşıklar bazen bir başka âşığı o kadar çok sever ki şiirlerinde övgü dolu sözlerle anmanın ötesine geçerek onlarla daha yakın olmak istediklerini ifade ederler. Bu açıdan Reyhânî’nin “Lutfî’yle kardeşlik olaydım keşke / Hudâ’nın yazdığı fermanda ise”

(Kaya,1990:72) dizeleri örnek verilebilir. Şiirlerinde Lutfi'yi diğer âşıklardan farklı bir yerde tutarak kardeş olmak isteyecek kadar ön plana çıkarır.

1.6.) Şairnâmelerde Kadın Âşıklar

Halk şairleri genellikle erkeklerden oluşsa da içlerinde kadın âşıklar da bulunur. Çoğu zaman çeşitli endişelerle kendi isimlerini kullanmaktan kaçınan şairlerin yanı sıra isimleri şairnâmelerde geçen kadın şairlere de rastlanır. Kul Gazi bu isimlere de yer verir.

Âşık Âyşe, Serdârî'nin kızıdır
Sarkışla'nın baharındır yazıdır
Senem aşkın kaynağıdır özüdür
Yurt tuttu İzmir'i illendi gitti (Kaya, 1990:54)

Nurşah Bacı yazmış binlerce beyit
Âşık Fatma Oflaz vermiştir öğüt
Tuzlalı Gülfidan çok yakmış ağıt
İki gözü iki çeşme göllendi gitti (Kaya, 1990:54)

Kadın âşıklar şairnâmelerde işlene de kendileriyle ilgili sınırlı bilgiye ulaşılır. Bu bilgiler ise nereli oldukları (Sarkışla, İzmir, Tuzla), babasının kim olduğu (Serdârî) ve şiirlerinde hangi konuları işledikleriyle sınırlıdır.

Sonuç

Âşık edebiyatının bir parçası olan şairnâmeler, âşıkların hayatları ile ilgili bilgiler sunan birer hatıra defteri olarak düşünülebilir. İncelenen şairnâmelerde âşıkların kişisel görüşlerine yer veren şiirler, halk hikâyeleri kahramanlarına işaret eden şiirler, âşıkların şairlik vasıflarına dair bilgiler veren şiirler, yakın arkadaşlığı konu edinen şiirler ve kadın âşıklar ile ilgili şiirler bulunmaktadır.

Yapılan inceleme sonucunda şiirlerde çoğu zaman âşığın yalnızca adına yer verildiği, bazen nereli olduğu ya da hangi devirde yaşadığı ile ilgili bilgilerin kısaca ifade edildiği bazen de yazar konumundan şairin kendisine yakın bulduğu diğer âşıkların adını anarak kendi görüşlerini dile getirdiği tespit edilmiştir. Buradan hareketle şairnâmelerde yer alan bilgilerin başta âşığın nereli olduğu olmak üzere çok sınırlı olduğu anlaşılmıştır. Halk edebiyatına kaynaklık etmesi ve belirli bir dönemle ilgili de olsa ipuçları vermesi bakımından şairnâmelerin önemi tartışılmazdır. Sonuç olarak şairlerin dörtlüklerinde âşıkların hayatları ile ilgili yer alan bilgiler tezkirelerdeki bilgilere benzetilmişse de onlar kadar detaylı olmadığı, şairnâmelerin âşıkların hayatlarından bilgiler içeren birer hatıra defteri olduğunu söylemek mümkündür.

KAYNAKLAR

- Akdağ, Ahmet, (2024), Manastırlı Celâl'in Şairnâme Tarzındaki Bir Gazeli. Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 14(27), 331-357.
- Alptekin, Ali Berat (2020), Destan Yazıları, Konya: Kömen Yayınları
- Elçin, Şükrü, (1997), Halk Edebiyatı Araştırmaları-1, Akçağ Yayınları: Ankara.
- İsen, Mustafa vd., (2002), Şair Tezkireleri, Grafiker Yayınları: Ankara.
- Sakaoğlu, Saim, (1989), Şairnâmeler Üzerine, Milli Folklor Dergisi,
- Sakaoğlu, Saim (1989), "16. Yüzyılda Türk Saz Şairi", Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara.
- Kaya, Doğan, (1990), Şairnâmeler, Ankara: Kültür Bakanlığı Halk Kültürünü Araştırma Dairesi Yayınları.
- Oğuz, Öcal, 2011, "Âşık Şiirinin Sözlü Aktarımı ve Şairnâmelerin Biyografik Değeri", Mustafa İsen Adına Uluslararası Klasik Türk Edebiyatında Biyografi Sempozyumu Bildirileri (Nevşehir 6-8 Mayıs 2010), Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.

- Özarslan, Metin, (2017), Şuarâ Tezkireleri ve Şâirnâmeler Üzerine, HECE, Yıl: 21, Sayı: 249, 139-163.
- Türkan, Kadriye. (2018). XX. Yüzyıl Âşık Tarzı Şiirde Halk Hikâyeleri: Kağızmanlı Hıfzı Örneği. Türuk Uluslararası Dil Edebiyat Ve Halk Bilimi Araştırmaları Dergisi, 1(13), 203-212.